

A *Fel barátim drága Jézus* kezdetű ének története Magyarországon

Molnár Sándor Károly

„Fel barátim,¹ drága Jézus zászlaja alatt, / Rajta bátran! megsegít és győzedelmet ad.
Bízzatok, mert Jézus eljön, ő a fővezér, / Zengje ajkunk: hozzád esdünk győzedelemér!’”

Bevezetés

Erről az énekről beszélgettem az egykori Kelet-Németországban felnőtt evangélikus lelkésszel. Beszélgetés közben a lelkész elmondta, náluk lehetetlen, hogy ez az énekeskönyvbe kerüljön, mivel az ő generációja számára ez egy munkásmozgalmi énekként ismert. Kutatás közben kiderült, hogy Edwin Hörnle 1921-ben a dallamot teljes egészében átvéve, a prozódia bizonyos részeinek felhasználásával német munkásmozgalmi dallá dolgozta át *Brüder seht die rote Fahne* címmel.² A dalnak van egy német-angol kevert szövegű verziója is, mely Hans Wader énekeshez köthető.³ Szembetűnő, hogy a dalnak volt angol és német munkásmozgalmi változata is, az eredeti mellett – erről egyébként a most 50-es éveikben járók még beszámolhatnak. Magyar munkásmozgalmi változat nem íródott. Megpróbálom bemutatni, miért alakult, alakulhatott így.

Eddigi ismereteink

A *Fel barátim* énekről viszonylag kevés szakirodalom áll rendelkezésünkre. Amink van, azt két nagy részre lehet osztani. Az egyik Csomasz Tóth Kálmán munkásságához kötődik, a másik pedig a két világháború között íródott cikkekhez, tanulmányokhoz.

A 20. század második felének református himnológusa erről az énekről az 1970-es évek elején a következőket írta: „Ezt az énekét ma már nem találjuk az angol énekeskönyvekben, de kezdősorát és népszerű dallamát ma is mozgalmi dalszöveggel ismeri és használja az angliai kommunista munkásmozgalom.”⁴ Többet azonban nem tudunk meg Csomasz Tóthtól.⁵ Fontos, hogy ez a mondat leíródott, leíródhatott abban az időben. Kérdéses, hogy ha nem diktatúra lett volna az országban, akkor még mivel egé-

¹ Az éneknek két címvariációja használatos: „fel” kezdetű a *Hozsánna!* közlése, a „föl” pedig a *Hallelujah!* kiadásaiiban található. Mivel az énekeskönyvben a „fel” található, így ezt a változatot alkalmazom.

² LAMMEL, INGE: *Das Arbeiterlied*. Leipzig, 1970. 154–155. p.

³ WADER, HANS: *Brüder seht die rote Fahne*. In: *Lyrics. Time*. Online: <http://www.lyricstime.com/> – 2012. november.

⁴ 471. *Fel barátim, drága Jézus zászlaja alatt*. In: CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: *Dicsérjétek az Urat!* Bp., 1971. 228. p. Személyes beszélgetésekből kiténik, hogy az egyházi költődésiek tudnak az ébredési énekről, azonban többen csak a munkásmozgalmi éneket tudták idézni.

⁵ Természetesen található néhány utalás még: CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: *A református gyülekezeti éneklés*. Bp., 1950. 388., 397. p.

szította volna ki ezt a kurta énekismertetést. Az is bizonyos, hogy bár jelentős Csomasz Tóth Kálmán hagyatéka, abban erre az énekre vonatkozóan nem találunk bővebb adatokat, jegyzeteket.⁶

A két világháború közötti időből jóval több ismeretünk van. Kronologikus sorrendben az első egy nekrológból származik: A szemfüles olvasó a *Dunántúli Protestáns Lap* egyik 1937. évi lapszámának vegyes hírei között a következőt találja:

„Dr. Knight G. A. Frank a Skót Nemzeti Bibliatársulat főtitkára május 1-én 69 éves korában Glasgowban váratlanul meghalt. A megboldogultban Knight György, a budapesti skót misszió vezető lelkésze atyját gyászolja. Dr. Knight a nyolcvanas években járt először hazánkban, mint Somerville evangelizátor titkára. Bejárták az egész országot és hitébresztő összejöveteleket tartottak, amelyen a fiatal Knight vezette az éneklést. Ő tette népszerűvé az úgynevezett Hozsánna énekek részét és különösen a »Fel barátim!« kezdetű népszerű éneket.”⁷

Bár a vegyes hírek között található e nekrológ, számunkra mégis jelentős. A szerző személyét sajnos nem tudjuk megállapítani. Feltételezhető, hogy egy olyan lelkész írhatta, aki maga is gyermekként vagy fiataalként részt vett az 1887–1888-as Somerville-féle missziói körút egyik állomásán, esetleg valamely családi memoár őrizte. Jóllehet, kevésbé valószínű, mégsem zárható ki, hogy a lelkészek között témaként szerepelt. Elképzelhető, hogy a lap szerkesztőségében kell keresnünk a nekrológ íróját. A vizsgálat szempontjából azonban sokkal fontosabb, hogy Knight neve és Somerville missziói útja a kollektív emlékezetben összeforrt a *Fel barátim* című énekkel.

Révész Imre Somerville magyarországi körútjáról írt tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy az ének és a missziói körút között szoros okozati összefüggés van; „Gyomán különösen nagy hatást tett a mai énekeskönyvünkben is meglévő »Fel barátim...« kezdetű ének, amely valószínűleg ekkor zendült fel először magyar református vidéki gyülekezetben.”⁸ Valószínű, hogy az ének akkor is hasonló népszerűsége tett volna szert, ha Somerville⁹ nem tett volna evangelizációs körutat. Az evangelizációs körút

⁶ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének Levéltára. C/222. (= Csomasz Tóth Kálmán hagyatéka.)

⁷ N.N.: Dr. Knight G.A. Frank. (Vegyesek.) In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1937. 19. sz. 87. p.

⁸ RÉVÉSZ IMRE: Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A.N. Somerville magyarországi körútja, 1887–1888. In: *Theologiai Szemle*, 1943. 1. sz. (továbbiakban: RÉVÉSZ, 1943.) 34. p. – A tanulmány különnyomatban önállóan is megjelent még 1943-ban, melyről könyvismertetést TÓTH LÁSZLÓ írt: *Századok*, 1944. 7–9. sz. 564. p.

⁹ Somerville, Alexander Neil (Edinburgh, 1813. jan. 30. – Edinburgh, 1889. szept. 17.) a Skót Szabad Egyház lelkésze, moderátora. Főbb művei: *Sacred Triads, doctrinal and practical*. London, 1859.; *A Day in Laodicea*. London, 1861.; *Evangelization from the World*. Glasgow, 1886.; *The Churches in Asia*. Ed.: Somerville, W. F. Paisley, 1885.; *Precious Seed sown in many Lands*. London, 1890. Magyarul megjelent prédikációi: *A bűnösök megtérése* (Ézs 60.1-8.), *Zákeus megtérése* (Lk 19.1-10.), *Az ítélet napján*. (Jel 20.11.) In: *Gyakorlati Bibliamagyarzatok*. Szerk.: Garzó Gyula. Gyoma, 1888. 89–128. p.; *A laodíciiai gyülekezet*. In: *Theologiai Szemle*, 1943. 1. sz. 2–9. p.; *Biographisch–Bibliographisches Kirchenlexikon*. Bautz, 1990– (2. kiad.; továbbiak-

alkalmával 16 települést keresett fel Somerville és kísérete, melyek között 6 gyülekezet a legnépesebbek közé tartozott az országban. Kétségtelen, ha nem lett volna az evangelizációs körút, akkor csak sokkal lassabban és nehezebben válhatott volna ismertté, mivel sokan elleneztek az éneket, leginkább konzervatívabb egyházi körökből. Somerville útjára nemcsak úgy lehet tekinteni, mint az 1880-as évek második felének nagy evangelizációs körútjára, hanem mint az Osztrák-Magyar Monarchia „ébredési mozgalmának” egyik kezdőpontjára.¹⁰ Mindehhez a *Fel barátim* kezdetű ének szorosan kapcsolódik.

Az ének eredete

A kegyességi éneket az amerikai metodista Philip Paul Bliss¹¹ szerezte az 1870-es évek elején. A magyar lelkészek előtt a szerző állampolgársága és felekezeti identitása ismeretlen volt. Az éneket kezdetben úgy tartották számon, mint a Sankey-féle énekeskönyv egyik darabját, melynek ismertté válásában Somerville körútja jelentős szerepet játszott. A skót prédikátor e fajta kultúrák közvetítő tevékenysége sokkal jelentősebbnek bizonyult eredeti célkitűzésénél, a kisinyovi rabbi meglátogatásánál. Míg az ének szinte a megjelenését követő évtizedben részévé vált a magyar református ének-kincsnek, addig az evangelizációs istentiszteleti forma elfogadására majd három évtizedet kellett még várni. Az ének magyarországi történetének áttekintésekor jogosan lehetne az „emlékezet és a valóság” szembeállításával érvelni, ami azonban a magyar kegyességtörténeti kutatás terén nem sok haszonnal járna. A rövid idő alatt egymásra rakódott rétegek alaposabb tanulmányozása lehetőséget teremt arra, hogy az ének keletkezése, későbbi felhasználása, valamint magyarországi fogadtatása közötti viszonyt megismerjük, amin keresztül bepillantunk a 19. század utolsó harmadának kegyességtörténeti változásaiba.

Polgárháború

A *Fel barátim* története egészen az amerikai polgárháborúig nyúlik vissza. Az induló keletkezésének háttérét leíró Sankey-től tudjuk,¹² hogy Bliss azt az 1864. október 5-i allatoona-i csata után írta. Az ének címe eredetileg *Hold the Fort* volt, valójában az amerikai polgárháború egyik északi legendás mondatából származott, azaz: „Hold the fort; I am coming. W. T.

ban: BBKL.) 10. köt. 769–772. p. A forrásokként felhasznált újságokban és visszaemlékezésekben Somerville nevének különböző formái találhatók, ezeket egységesítem és a helyes írásmódot vettem alapul.

¹⁰ „Legújabb kori egyháztörténetünk különösen érdekes fejezetéről van itt szó: egy olyan szellemi hatás megjelenéséről, amelynek egyenes és közvetlen folytatását nem lehet kézzelfogható történeti adatokkal kimutatni a századforduló magyar reformátusságának életében, de rejtett továbbhullámzására annál inkább vissza lehet következtetni a magyar református ébredésnek azokból a későbbi tényeiből, amelyek e nélkül az előkészítés nélkül, különösen alföldi tömeggyülekezeteinkben, meglehetősen érthetetlenek volnának.” RÉVÉSZ, 1943. 11. p.

¹¹ Bliss, Philip Paul (Clearfield County, Pennsylvania, 1838. – Ashtabula, Ohio, 1876.) zeneszerző, orgonista. BBKL. 1. köt. 622–623. p.

¹² Sankey, Ira D. (Edinburg, Pennsylvania, 1840. aug. 28. – Brooklyn, New York, 1908. aug. 13.) énekes, dalszerző. BBKL. 8. köt. 1330–1333. p.

Sherman.”¹³ A dal története érdekes, főként, ha hozzágondoljuk a polgárháború kontextusát, miszerint az északiak morális felsőbbiséget társítottak ügyükhöz, és a totális győzelemre törtek. Az ehhez szükséges szellemi háttérrel többször a Szentírásból vett idézetekkel, illetve korabeli teológiai nézetekkel is alátámasztották. Bizonyítja ezt maga Sherman üzenete, mely később az induló címe is lett, ami a Jel 2,25-ből származik, azaz „de amitek van, azt tartsátok meg, amíg eljövök”. Találgatásra ad okot, hogy esetleg Bliss eredetileg is egyházi, vallásos éneket szeretett volna írni, de az események forgataga miatt lett belőle polgárháborús katonanének. Az ének átdolgozására indok lehet Bliss és Sankey találkozása, munkakapcsolata is, tekintettel arra, hogy több dalt is együtt szereztek és kiadványokat is szerkesztettek.¹⁴ Továbbá mindketten az észak-amerikai ún. „Second Awakening” zeneszerzői közé tartoztak.

Az ének története Magyarországon

A figyelmes magyar református olvasók már az 1870-es évektől kezdődően egyre többször találkoztak Sankey nevével, mint az angolszász ébredési mozgalom egyik meghatározó személyiségével.¹⁵ Munkássága és művei azonban csak a 19-20. század fordulóján váltak ismertté. Mind Bliss mind Sankey énekeinek a megismertetésében fontos kampánykörútnak tekinthető az 1887-1888-as missziói körút.

A *Fel barátim, drága Jézus zászlaja alatt* című ének első magyar nyelvű fordítása Szász Béla nevéhez köthető, aki Szász Domokos erdélyi és Szász Károly dunamelléki református püspökök öccse volt. Munkásságáról az *Erdélyi Múzeumban* egy alapos tanulmány található, amelyben azonban nem találunk az énekre történő utalást.¹⁶ Az ének szövegének fordítójára vonatkozó adatokban ellentmondást lehet felfedezni, a korabeli sajtó többnyire Szalay Józsefnek¹⁷ tulajdonítja a *Fel barátim* magyar fordítását. Ezt egészíti ki Révész Imre tanulmányában: „Somerville mindvégig fokozódó

¹³ „Hold the fort; I am coming. W. T. Sherman.” Az ének történetére vonatkozóan ld.: Grand army war songs, a collection of war songs, battle songs, camp songs, national songs, marching songs, etc., our boys in blue in camp and field to which is added a selection of memorial songs and hymns for use on decoration day and other special occasions. Ed.: Smithy, Wilson G. Cleveland and Chicago, [1886.] 88–89. p.

¹⁴ 1875-től 1891-ig összesen hat *Gospel Hymns* kötet jelent meg, pl.: Gospel Hymns and sacred songs. Ed.: Bliss, P[hilip] P[aul] – Sankey, Ira D. As used by them in gospel meeting, 1875.

¹⁵ Sanky neve a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*ban általában a külföldi hírekben, illetve ország-, és egyházismertetés témájú cikkekben fordult elő. Ld.: Skócia, vallásos megújulás. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1874. 34. sz. 1090. p.; FREEMAN CLARK: A vallásos élet az értelmi haladás alapja. (Fordítás.) In: *Uo.*, 1876. 18. sz. 549–557. p.; Az angolok közt folyó ún. Revival. In: *Uo.*, 1876. 37. sz. 1184. p.; KECSKEMÉTHI FERENC: Az „örök életnek beszéde” ismertetéséhez. In: *Uo.*, 1889. 35. sz. 1123–1125. p.; BOGDÁN GYULA: Skócia. In: *Uo.*, 1914. 17. sz. 263–264. p.

¹⁶ PERÉNYI JÓZSEF: Szász Béla élete és költészete. In: *Erdélyi Múzeum*, 1903. 6. sz. 285–300. p., 7. sz. 377–391. p.

¹⁷ Szalay József (Makó, 1855. júl. 31. – Nagybeckerek, 1917. okt. 29.) ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav. és bőv. kiad.) 567. p.

mértékben meg volt elégedve [ti. Szalayval] és akitől legtöbb segítséget kapott a megtanítani kívánt új, legnagyobbbész Sankey-féle énekek hevenyészett magyar fordításához is.¹⁸ A missziói körút állomásain változó számú példányban, de kiosztották ezeket. Szintén Révész Imre dolgozatából tudjuk, hogy Somerville körútjának egyes állomásain, a leírás szerint 40 ilyen példányt osztottak ki egy, a templom egészét betöltő gyülekezet tagjai között, ami akár több ezer főt is jelenthetett.¹⁹ A kiosztott énekes füzetek, valamint az adott alkalmakon résztvevők aránya nem lehetett egyensúlyban, vagyis az egyes evangelizációkon résztvevők töredéke kaphatta kezébe ezen énekes füzetek egy példányát. Feltehetően, az eleve kis példányszámban nyomott füzetekről jelenleg nincsenek bővebb adatok: elképzelhető, hogy egy példány valamely hagyaték mélyén lapul, amiből megtudhatnánk, hogy mely énekeket énekelték még.²⁰

Kiadványokban

Az ének 19-20. századi kiadásai és megjelenései erősen harmonizálnak a kegyességtörténeti változásokkal, mely alapján sokkal pontosabban nyomom követhető a dal.²¹ Nyomatásban először a *Gyermek-Lant* című kiadvány²² 6. számú énekeként ismerhették meg a magyar hívek, amely válogatást néhány évvel a szélesebb körben való elterjedést megelőzően adtak ki. Sajnos a kötet példányszámára vonatkozó adatokat nem ismerjük. Feltételezhető, hogy relatív szűk körben válhatott ismertté. E kötet második kiadására 1892-ben került sor.²³ Néhány évvel később pedig a Szalay József által szerkesztett énekeskönyvben²⁴ találhatjuk meg újra a dalt.

¹⁸ RÉVÉSZ, 1943. 29. p.

¹⁹ KÁLMÁN FARKAS: Somerville az Alföldön. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1888. 8. sz. 245. p.

²⁰ „Bár az »Énekes« címe és kiadásának éve már megvolt, de magára a könyvre mégsem sikerült rátalálnom a könyvtárakban. Végül Szalay József Budapesten élő leányainál, akik édesapjuk hagyatékát őrzik, találtam egy példányt. Ez a negyed ívrét nagyságú, 12 számozott oldalú nyomtatvány negyven éneket tartalmaz hangjegy nélkül. Megjelenési formájából következtetve nem készült tartósabb használatra, hiszen még borító lapja sincs. Pusztán hézagpótló kívánt lenni, hogy az éneklők kezükbe vehessék a szöveget.” MURÁNYI RÓBERT ÁRPÁD: Az evangelizációs énekek első magyar kiadványáról. In: *Theologiai Szemle*, 1972. 5–6. sz. 173. p.

²¹ Felekezeti énekek ismertségéről és elterjedéséről: BÁNYAI JENŐ: Első énekeskönyvünk centenáriumáról. In: *Békehírnök*, 1976. 30. sz. 120. p.

²² *Gyermek-Lant*. Vallásos énekek gyűjteménye különösen vasárnapi iskolai használatra összeállította Farkas Sándor ev. ref. h. lelkész. Bp., 1883. Ez a kiadvány összesen 60 éneket tartalmazott. A kötetet ismertette MÓDRA IMRE: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1883. 48. sz. 1552–1553. p.

²³ Bár egyes kritikusok bírálták az éneket, a korabeli kritikák száma csekély. „A 3. sz. csatadalszerű ének pedig inkább a metodisták, vagy az üdv hadseregének ízlése szerinte való. Íme mutatóul belőle: »Föl barátim drága Jézus – Zászlaja alatt! – Ő a fővezér! – Szóljon a kürt, fenn lobogjon a győzelmi jel! – Harczi zajnak közepette stb.« Gyermeknek tejnek itala való, nem ilyen komoly katonásdi. S ha már a szellemben kifogásolom ezt az idegenszerűt, nem különben teszem ezt a zenében is. Nem szükség nekünk, ha már az egyházi zenét szabadabb formában is akarjuk művelni, angol vagy német nótákat felütéssel 3/4 és 6/8-os ütemekkel émelygős melódiákkal átvennünk.”

A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* a *Fel barátim* énekről csak Somerville látogatásával kapcsolatosan, illetve ezt követően lehet utalásokat találni.²⁵ A beszámolókból kiderül, hogy azokban a közösségekben, illetve lelkészek gyülekezeteiben kerül megemlítésre az ének, akik valamely alkalommal találkoztak Somerville-lel.

Az ének a 20. század első évtizedében vált igazán ismertté és népszerűvé. A korábban említett énekeskönyvek mellett megjelent az 1901-ben kiadott *Hozsánna*,²⁶ majd néhány évvel később Kováts Lajos szerkesztésében a *Hallelujah* énekeskönyv.²⁷ A két kiadvány sikerét mutatják a példányszámok 1917-ig: előbbi 4 kiadásban 12 ezer példányban, utóbbi 8 kiadásban 30 ezer példányban látott napvilágot.²⁸ Mindkét énekeskönyv magas példányszámaival jelentősen hatott a későbbi himnológiai bizottsági munkálatokra. Az új „próbaénekeskönyvet” már 1903-ban kiadták,²⁹ azonban az nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Így a munka tovább folytatódott, és az I. világháború közepére készült el a két világháború közötti magyar református énekeskönyve,³⁰ mely 1921-ben jelent meg.³¹

PAYR SÁNDOR: Ifjúsági énekeskönyveink. In: *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1893. 26. sz. 208. p.

²⁴ SZALAY JÓZSEF: Keresztyén missziói énekes. (Sankey nyomán.) H.n., é.n. [1895.]

²⁵ Pl.: „Az első magyar misszió-társulat Nagy-Becskereken, mint a K-n írja, megalakult. A gyűlést »Föl barátim« című énekkel, Szalay József lelkész imájával és Máté 13.31-34 alapján tartott bibliamagyarázattal nyitották meg.” – Vegyes. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1894. 37. 16. sz. 256. p.; „Föl barátim drága Jézus zászlaja alatt kezdetű angol ének éneklése az iskolás gyerekek által.” – Vegyes. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1894. 47. sz. 752. p.; „Este a Békési ref. ifjúsági egyesületnek volt gyűlése. A szépen látogatott gyűlésen a tagok szavaltak, még pedig igen szépen. Itt történt az a megkapó dolog, hogy a lelkész-elnök két kis gyermeke a két szám között csak kiállt a középre s elkezdtek énekelni: Föl barátim, drága Jézus zászlaja alatt! Senki se mondta nekik, senki se biztatta őket, de valamit ők is tenni akartak Jézusért. Bizony-bizony, nincs olyan kicsiny, kinek szája dicsérni ne tudná Istent. Vajha mindenki arra használná.” – GERGELY ANTAL: Mégis mozog a föld. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1899. 10. sz. 151–152. p.

²⁶ 113. sz. ének. In: *Hozsánna*. Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és család használatára. Összeáll.: Victor János. Bp., 1901. (További kiadások: 1907; 1908.)

²⁷ Halleluja! Evangéliumi énekek gyűjteménye. Bp., 1918.

²⁸ SZINOK ZOLTÁN: Templomi éneklésünk s az új énekeskönyv. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1917. 12. sz. 132. p. (továbbiakban: SZINOK, 1917.)

²⁹ Énekeskönyv. A magyarországi ev. ref. anyaszentegyház híveinek használatára. Próbakiadás. Bp., 1903. Ez még nem tartalmazta a „Fel barátim” kezdetű éneket.

³⁰ Az első világháború idejére esik az USA-ba kivándorolt magyar reformátusok egyik énekeskönyvének a megjelenése is. Ld. Református Énekes-könyv, közönséges isteni tiszteletre, vasárnapi iskola és alkalmi vallásos összejövetelekre. Első kiadás. Kiadja a Central Publishing House. Cleveland, 1918. A kötet előszavában Horváth Sámuel leírta, hogy „számos éveken keresztül vártuk a tervezett egyetemes énekeskönyv kiadását, a mely valami ok miatt még mindég nem került nyomda alá, és a mostani nehéz idők, súlyos helyzetek miatt, bizonytalan időre el is marad.” III. Az énekeskönyv 289. éneke a „Fel barátim”.

Az 1921-es *Énekeskönyv* 398 dicséretéből összesen 13 ének származott az ún. *Hozsanna* és *Halleluja* ének közül, tehát az összes dicséret kevesebb mint öt százaléka. A tizenhárom énekből kettő bizonyosan Somerville útján keresztül vált ismertté először az országban, majd egyházpolitikai, kegyességi csatározások során³² került bele az 1921-es és végül az 1948. évi „ideiglenes” *Énekeskönyv*be.³³ A két világháború közötti kegyességi élet változását mutatja, hogy az énekeskönyv reformjára nagy szükség volt. A munka dandárját Árokháty Béla végezte, akinek nézete szerint:

„A megújuló lelkek számára ez csakugyan jogos igény volt, s csakugyan ez hozta létre a Hozsanna és Halleluja címen közismertté vált énekeskönyveket. Lehetett velük szemben ellenvetéseket felhozni. Szövegük és dallamuk talán nem áll ki minden bírálatot, de az bizonyos, hogy a lelki szükséglet teremtette meg őket, a megújulás után vágyó lélek követelte őket, s a megújult léleknek lettek kedves és áldott eszközei az evangéliumi szárnyalásra.”³⁴

³¹ *Énekeskönyv. A magyar reformátusok használtára. A zsinat által kötelező használatra megállapított kiadás. Debrecen, 1921. A 288. dicséret a „Fel barátim”.*

³² Ehhez ld. pl. „Istennek hála, túl vagyunk már azon, hogy ezen ügyvezett »Hozsanna« énekeknek a magyar ref. egyházban való létjogosultságáról vitatkozni kellene. Eldöntötte már ezt ezeknek a gyönyörű énekeknek közel *négy évtizedes múltja*, maga a gyakorlati élet, mert már alig tudnánk elsorolni csak azon ref. egyházunk kebelében és *javára* működő köröket, egyesületeket, összejöveteleket, bibliai órákat, vasárnapi iskolákat, énekkarokat, a melyek ezeket az énekeket már *évtizedek óta nagy gyönyörűséggel* használják. Még kevésbé tudnánk megszámlálni azokat a lelkészeket, férfiakat és nőket, kiket ezeknek az énekeknek a szépsége *nyert meg az Isten országának*. Valósággal a reformáció századának lelkeket hódító esetei ismétlődnek napjainkban, a mikor, mint hajdan Sztáraynak, Batizinek, Tinódynak idejében, ezen énekek hatása alatt emberek százai térnek Istenhez.” – SZINOK, 1917. 131–132. p. Továbbá: „A különböző bel-missziói egyesületek olyan eredeti (nem fordított!) magyar, református énekeket is használnak, a melyek a legutóbbi tíz esztendő termését képezik, egészen a kor níveljén állnak, a magyar lélek friss ereje árad ki belőlük, magukon viselik a keresztyén öntudat pecsétjét, dallamuk pedig megragadó. Nemcsak a Hozsanna, vagy a Halleluja egyes énekeire gondolok, hanem egész sereg kiadatlan műre, például dr. Kováts Lajos theol. m. tanár gyönyörű darabjaira. Ha így halad a dolog, mi lesz itt 20–30 év múlva? Virágos mező, melynek virágjait bárki leszakíthatja, megvásárolhatja, csokorba kötheti – egyedül a református egyház, melynek kebeléből sarjadtak, nem veszi észre a lába előtt heverő kincseket, vagy ha észreveszi is, egyes emberek elfogódottsága miatt nem hajol le értük, nem szedi fel őket. A Hozsanna és Halleluja mellett még egész sereg énekeskönyv támad, meg is növekszik mindegyik és túlszárnyalja mindegyik azt a szegény, fejlődésben erőszakkal megakasztott Ref. Templomi Énekeskönyvet. Vagy nézzük a zsolttárrevízió ügyét. Olyan munka ez, melyet nem lehet gyárilag, megrendelésre előállítani, hanem apránként, lassan fog elkészülni.” IFJ. BENŐ ISTVÁN: Az énekeskönyv revíziója. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1917. 30. sz. 350. p.

³³ *Énekeskönyv. A magyar reformátusok használtára. Bp., 1948. A 471. dicséret a „Fel barátim”.*

³⁴ ÁROKHÁTY BÉLA: Az egyházi ébredés és az énekeskönyvreform. In: *Sárospataki Református Lapok*, 1934. 4. sz. 18. p.

A két világháború közötti munka eredményeképpen jött létre először az ún. *Jugoszláviai Református Énekeskönyv* még 1938-ban, ami alapja lett az 1948-as magyarországi kiadásnak. Mindkettőben megtalálható a *Fel barátim* ének, így annak „kanonizációja” ezzel lezárult. Az ének az 1948-as kiadványba bekerült. A szerkesztőbizottság arra törekedett, hogy minél szélesebb mederből válogassa össze az egyház énekkincsét. Az eredmény e törekvést kiválóan tükrözi.

A *Fel barátim* kezdetű ének mint az anekdotakincs része

A magyar református egyháztörténet áttekintésekor arra lehetünk figyelmesek, hogy egyes énekek, szerzőik, esetleg az ének írásának pillanata mintegy visszatérő elemként jelenik meg a memoár- és anekdota-irodalomban. A legtöbb ilyen történetet a reformáció korából és a pietizmus-puritanizmus időszakából ismerjük.³⁵ A néhány kivétel közé tartozik a *Fel barátim* ének is, melynek a 20. századi református anekdotakincsben jelentős helye van. Ezek között az egyik visszatérő motívum az ének prózódiájához kapcsolódik:

„A református kollégiumokban, így a kolozsvárban is, minden hétfőn reggel az első órán és minden szombat délelőtt az utolsó órán biblia-olvasásból, imádságból és éneklésből álló précest, áhítatot tartottak. Ha a préces éppen az ő órájára esett, akkor Jancsó Elemér már előre elkészült, felhős gondterhelt arccal lépett be az osztályterembe, és sztoikus lemondással legyintett, mivel minden egyes alkalommal a rosszsont diákok hatalmas hangerővel zendítettek rá a *Fel barátim* című énekre, mely ropogós ritmusú, közkedvelt éneket azonban egy kis szövegmódosítással így harsogták:
Fel barátim, drága Jézus zászlaja alatt
Rajta bátran megsegít és győzedelmet ad
Bízzatok, mert Jézus eljön ő a fővezér,
Zengje ajkunk: hozzád esdünk GYŐZZED ELEMÉR!”³⁶

A visszaemlékezések egyik visszatérő motívuma a cigánysággal kapcsolatos történetek. Ezek között több is a zenéléssel és énekléssel kapcsolatosak közé tartozik:

„A majális. Pál László és Sándor László, a két kiváló teológiai hallgató, a híres-nevezetes 18-as szoba lakói (Kolozsvári teológia), lelkes hívei voltak a szórványmisszióknak. 1950 tavaszán a kisbácsi és a kardosfalvi szórványokat gondozták. Jó egyetértésben elhatározták, hogy e két kicsi gyülekezetnek ismerkedési majális rendeznek. Ez ügynek megnyerték Horváth Jenő teológiai tanárt is. Egy napfényes májusi vasárnap a Törökvágásban, a kolozsváriak egyik kedvenc ki-

³⁵ Pl.: BÖSZÖRMÉNYI EDE: Énekszerző Nagy István. (1770–1831) In: Uő: Történetek, anekdoták. II. Debrecen, 2001. (Magyar Református Egyháztörténeti Dolgozatok, 7.) 109–112. p.

³⁶ NAGY LÁSZLÓ: ...és vidámitsd meg az én szívemet. Anekdoták – életképek. Kolozsvár, 1996. 173–174. p.

rándulóhelyén gyűltek össze. Horváth professzor lelkesen prédikált. Majd zsoltárokat és dicséreteket énekeltek.

Egy adott pillanatban arra lesznek figyelmesek, hogy nagybőgőtől, címbalmostól egy öttagú zenekar igyekszik feléjük. A primás tisztességtudóan megemeli köcsögkalapját és megkérdezi:

– Istálom, szabad egy nótát csinálni?

Horváth professzor hidegen tiltakozik.

– Ez kérem, vallásos kirándulás.

A primás ismét megemeli köcsögkalapját és tisztességtudóan megkérdezi:

– Istálom, milyen vallás?

A két teológus lelkesen rávágja:

– Mi reformátusok vagyunk!

Erre a primás arca felderül. Kihúzza derekát, és boldogan vallja:

– Hát mi is reformátusok vagyunk.

S máris lendíti vonóját. Vezényel.

– Banda, vigyázz!

S átszellemülten, nagy boldogsággal rázendítenek: Fel barátim, drága Jézus zászlaja alatt.”³⁷

Összegzés

Ez az ének ugyanakkor a magyar református kegyességtörténet szimbólumának tekinthető. Recepciótörténete a magyar protestáns egyháztörténet mintájaként fogható fel, tehát a protestáns egyháztörténet az idézett ének recepciótörténetének mintájára íródik. Koronként és az éppen divatos ideológiához igazított énekismertetésével kilóg a többi kegyességi ének közül. Felhasználható annak a kérdésnek mélyebb elemzésére, hogy milyen nyugat-európai hatások érték a 19. század utolsó harmadától a magyar protestantizmust. Kevés hasonlóan jól dokumentált esettel rendelkezünk. Az ének és a missziói út az egyháztörténet-írás példásan dokumentált darabja. Jelentősége abban áll, hogy egy missziói körút, mely javarészt az egyházi kollektív emlékezetből is kikopott, hatással volt és van az istentiszteletekre, amikor a fentebbi dicséretet a liturgia részeként éneklük.

Összegzésként megállapítható, hogy Magyarországon, illetve a magyar reformátusok által használt énekeskönyvekben az I. világháború óta kiemelt helye van a *Fel barátim* kezdetű éneknek. 1920 óta minden hivatalos, gyülekezeti használatra szánt református énekeskönyvben megtalálható. Érdekes, hogy Nyugat-Európában nem vált ennyire a szakralitás részévé. Azaz az 1945 utáni időben feltehetően az ének egyházi, felekezeti ismertsége volt a gátja annak, hogy a pártállam kisajátítsa az éneket saját céljaira.

³⁷ Uo. 99–100. p.

